

Pitääkö vaiko saako — modaaliverbin kaksoissidos

LEA LAITINEN

Inarinlapin sanakirjan (Erkki Itkonen 1986¹) korjauslukuvaiheessa eteeni sattui polysemiatapaus, joka pani miettimään vastakkaismerkitysten ongelmaa. *Kolgað*-verbin merkityksinä (mt. 361–362) luetellaan nimittäin toisaalta 'täytyä, pitää' ('müssen', 'sollen'), toisaalta 'voida; saada' ('können'; 'dürfen'). Välttämättömyys ja mahdollisuushan juuri ovat ne semanttisten modaalikäsitteiden kulmakivet, joiden varaan kaikki modaaliset vastaavuussuhteet loogisesti rakentuvat; ne voidaan sitä paitsi kuvata modaalisen asteikon ääripäinä (Kangasniemi 1987) ja siten käsittää toisiinsa nähden vastakohtaisiksi. Millaisissa yhteyksissä nämä kaksi käsitettä sitten saattoivat tulla ilmaistuksi yhden ja saman lekseemin avulla?

Samat modaaliverbithän kyllä eri kielissä usein ilmaisevat erilaisin ehdoin määriteltyjä vaihtoehtoja, yhtä hyvin siis esim. loogista, episteemistä, deontista kuin dynaamistakin modaalisuutta. Jos esimerkiksi sanon, että *koiran täytyy nyt olla kotona*, voin tarkoittaa sitä, että se kaikesta päätellen on kotona, mutta yhtä hyvin lausumani voi ilmaista, että sen on käsketty olla kotona tai että se on siellä olojen pakosta tai tarkoituksenmukaisuussyistä. *Koira voi nyt olla kotona* saattaa vastaavasti merkitä pelkkää arviota tai teoreettista mahdollisuutta koiran kotonaolosta, mutta myös koiran saamaa lupaa tai käytännön sallimaa tilaisuutta siihen. Mutta modaalisen skaalan eri asteet, ainakin sen ääripäät välttämättömyys ja mahdollisuus, ovat tavallisesti sentään leksikaalistuneet erikseen, niin että esim. mahdollisuutta, lupaa tai kykyä ilmaistaan eri verbeillä kuin välttämättömyyttä, velvollisuutta ja pakkoa. *Kolgað*-verbi näytti kuitenkin eri konteksteissa kykenevän sijoittumaan oikeastaan mille kohdin asteikkoa tahansa. Toisin kuin sen lähin merkitysvastine suomessa, nesessiivinen *pitää*-verbi, se sanakirjan tietojen

¹ Tästä lähtien viitataan sanakirjaan lyhenteellä IW.

mukaan (IW 361, 362) ilmaisee esim. niin deonttista obligaatiota (1) kuin lupaakin (2):

(1) kákku táäl *kalga* toohad 'nyt täytyy tehdä rieska'

(2) ruošah kojjadii, æt *kalgeh*-uvkkas sij tuuveest »čææja» vuoššad
'venäläiset kysyivät, saisivatko (ind. prs.) he luvan keittää tuvassa teetä'

Yhden ilmauksen vastakkaismerkitykset polysemian muotona ja samalla merkityksenmuutosten mahdollisena lähtökohtana ovat kiinnostaneet myös mm. Lauri Hakulista (1966), Hakasta (1973) ja Vilppulaa (1986, 1987), jotka kaikki ovat korostaneet juuri tämän ilmiön vahvaa sidosta kontekstiin. Vilppula on osoittanut vastakkaismerkitysten tilannevaltaisuuden myös leksikografian ongelmana: näennäisiä merkitysvastakohtia syntyy sanakirjaan helposti silloin, kun sen laatijoiden ja aineiston edustamat maailmat ovat kaukana toisistaan. Sana tulkitaan ikään kuin väärissä kehyksissä. Kun sanakirjaan painettu merkitys usein konventionaalistaa ja myös normittaa tulkintoja, kyseessä on aito ongelma.

Inarinlapin sanakirjan toimitusperiaatteissa tämä pulma on ratkaistu siten, että sanan kustakin merkitysvariantista pyritään epätaloudellisuuden uhallakin tuomaan esiin myös kontekstuaalista aineistoa: mukana on runsaasti lause-esimerkistöä. Näin lukija saa runsaasti tulkinnanvaraa ohi lueteltujen leksikkomerkitysten; tässä toimii siis pikemminkin »kuulijan talous» kuin puhujan (vrt. Zipf 1949: 20). Saatoin näin ollen etsiä vastauksia kysymyksiini ensi hätään jo samasta artikkelista, josta ne olivat nousseetkin. Oliko *kolgad*-verbin eri merkityksissä kysymys vastakohdista? Johtuiko äkillinen mielikuvani niiden yhteensopimattomuudesta omasta äidinkielestäni, siitä ettei nesessiivinen *pitää* sopinut yhteen *kolgad*-verbin kaikkien tulkintojen kanssa? Vai olisiko modaalikäsitteiden loogisten vastaavuus- ja implikaatiosuhteiden sijaan pitänytkin pohtia esim. *kolgad*-verbin pragmaattisia implikaatioita? Se ei ollut oikein mahdollista, kun minulla ei ole saamenkielisen puhujan pragmaattista kompetenssia;² tulkitsin siis verbin puhutilanteisia käyttömahdollisuuksia lähinnä inarinsaamelaiden tekstien ja omien nauhoitteideni turvin.

1. Vastakkaismerkitykset ja konteksti

Ironian värittämänä sana voi saada normaalille merkitykselleen täysin vastakkaisen merkityksen, esim. *siistiä joukkoa; kaunistaa puhetta*. Muu-

² Toisin sanoen »kykyä käyttää kielen keinoja tavoitteiden ja tilanteiden mukaan» (Hämäläinen 1982: 132. Ks. myös Kuiri 1984: 13).

tenkin sellaiset adjektiivit, joihin luonnostaan liittyy tunneainesta, saattavat merkityksenkehityksensä vaiheissa sijoittua melkein mihin emotionaalisen asteikon kohtaan hyvänsä. (Erkki Itkonen 1966: 371.)

Pohtiessaan psyykkisten syiden, esim. affektisuuden vaikutusta merkityksenmuutoksiin Erkki Itkonen on käyttänyt esimerkkinä vastakkaismerkitysten ehkä kaikkein selvimmin kontekstuaalista muotoa: ironiaa. Ironisesti käytettynä *kaunista puhetta* on siis tulkittava jollakin muulla tavalla kuin kirjaimellisesti. Puhuja on tarkoittanutkin vaikkapa sen kontraarista vastakohtaa (puhe on *rumaa*) tai kontradiktiota (puhe *ei* ole *kaunista*).³ Vastakkaismerkitysten ei Itkosen esittämän mukaan kuitenkaan tarvitsisi rajoittua esim. näihin loogisiin vaihtoehtoihin: tulkinta voi löytyä miltä tahansa kohdin emotionaalista asteikkoa. Tällainen monitulkintaisuus taas on mahdollista nimenomaan silloin, kun kyse on asteikollistettavista käsitteistä.

Kun tulkintamahdollisuuksia on useampia, kuulijan ei ole aina helppo tunnistaa puhujan tarkoittamaa vaihtoehtoa. Implisiittisten merkitysten ymmärtäminen vaatii kuulijalta erityisen paljon yhteistä maaperää puhujan kanssa. Helsingin Sanomissa (27. 12. 1987) oli Johannes Salmisen mielipidekirjoitus otsikoitu retorisen kysymyksen muotoon: Ja valtakunnassa kaikki hyvin? Vastauksessaan Salmiselle kirjoitti Jermu Laine 3. 1. 1988:

(3) Keskivertolukija olisi varmaan hienostuneemmistakin sanan valinnoista osannut lukea vastauksen: ei mikään.

Laine valitsi tulkinnakseen siis kontraarisen opposition, vaikka mm. kontradiktiokin (*ei kaikki*) olisi ollut tarjolla. Tulkinnan pohjana oli joka tapauksessa tieto siitä, että kirjoittaja oli »tarkoittanut» jotakin muuta kuin hän »sanoi»; siihenhän väitelauseen — tunnetun sitaatin — loppuinen kysymysmerkki vihjasi. Puheessa ironisen tulkinnan tunnistamista on ilmeisesti aina helpottamassa jokin prosodinen tai nonverbaalinen merkintä. Kirjoituksessa voidaan käyttää ainakin typografisia keinoja. Käytetyin merkintätapa lienee lainausmerkit:

(4) Tieteellisessä kilpailussa »vastustajan» nujertaminen tapahtuu ainoastaan positiivisten puheenvuorojen avulla eli luomalla itse uutta tietoa. (Kieliposti 4/87 s. 27.)

³ Kontraarinen vastakohta: molemmat opposition osapuolista (puhe on rumaa ja kaunista) eivät voi samanaikaisesti olla tosia, vaikka kumpikin voi olla epätosi (puhe ei ole rumaa eikä kaunista). Kontradiktio: molemmat eivät voi olla tosia (puhe on kaunista eikä puhe ole kaunista) tai epätosia yhtä aikaa. Sanastossa antonyymit vastaavat lähinnä kontraarisia vastakohtia, komplementaariset vastakohdat taas kontradiktioita. Ks. esim. Lyons 1977: 272 tai Hakanen 1973: 42.

Lainausmerkkien käyttö ironian merkintään on kaksiteräinen miekka. Kun kirjoittaja ilmaisee, että joku muu kuin hän itse on merkittyjen sanojen takana, hän sallii lukijan ymmärtää vain lainanneensa toisen henkilön puhetta. Ironia muistuttaa siis jotenkin lainausta. Sperber ja Wilson (1986: 238) ovat nimittäneetkin sitä kaikuefektiksi: esittäessään ironisen ilmauksen puhuja heidän teoriasensa mukaan aina tulkitsee jotakin edeltävää (joko ääneen lausuttua tai ilmassa olevaa, oletettua) ajatusta. Ajatus voi olla puhujan omakin aiempi oletus tai sitten jokin yhteinen odotus, niin kuin esim. huviretkelle lähteneen huomautus kauniista ilmasta rankkasateen sattuessa. Ironia siis jo tulkitsee; kuulijan tulkinta edustaa sitten tulkinnan toista astetta.

Kaikuteorian mukaan käsitettynä ironia muistuttaa oikeastaan sekä si- taattia että referaattia. Suoran esityksen tavoin ironiakin ikään kuin tarkasti pyrkii toistamaan jonkin aiemman puheaktin tai mentaalisen aktin; epäsuoran esityksen lailla se toisaalta samaan aikaan esittää siitä tulkinnan (vrt. Kuiri 1984: 3). Erona olisi vain se, että kun referaatti etsii yhdenmukaisuutta toistamansa ajatuksen kanssa, ironia poikkeaa siitä. Se implikoi kirjaimellisen merkityksen esittämän asiantilan kontrafaktiivisuutta tai ainakin non-faktiivisuutta. Kaikuefektiksi käsitettynä ironia olisi määriteltävissä tarkemminkin, nimittäin nimenomaan odotuksen- tai oletuksenvastaisuudeksi. Lievimmillään se vihjaa asiantilan olevan vain hiukan epäiltävä tai yllättävä; silloin välimatka ei-ironiseen toteamukseen on ehkä lähimpänä.

Lausuman kirjaimellinen ja ironinen merkitys ovat vaihtoehtoisia mutta yhtä vakavasti otettavia tapoja tulkita samaa asiantilaa; ei siis voi katsoa ironian käyttäjän yrittävän esim. johtaa kuuliijaansa harhaan rikkomalla gricelaista vilpittömyyden periaatetta vastaan (vrt. Carlson 1983: 47). Kun ironisen lausuman esittäjän propositiolle antama non- tai kontrafaktiivinen tulkinta samalla sekä viittaa vaihtoehtoiseen asiantilaan että ilmaisee hänen asenteensa propositioon, ironiaa voisi pitää yksinkertaisesti yhtenä modaalisuuden muotona; tähän vastaa modaalisuuden tavallisimpia lingvistisiä (ks. esim. Hakulinen—Karlsson 1979: 261) ja filosofisia kuvauksia (esim. Hintikka 1977, 1982). Modaaliverbien vastakkaismerkitykset ja ironia näyttävätkin toimivan jotenkin samantapaisin ehdoin. Tulkintojen liikkumavara semanttisilla tai pragmaattisilla asteikoilla on molemmissa tapauksissa sidoksissa puhujan ja kuulijan odotuksiin ja sitä kautta myös heidän edustamansa puheyhteisön konventionaalistamiin odotuksiin ja arvoihin.

2. *Kolgađ*-verbi ja kaikuefekt

Inarinsaamen *kolgađ*-verbiäkin voidaan käyttää ironian – tai odotuksenvastaisuuden – merkintään. Tämä verbinfunktio on tuttu myös pohjoissaamen

galgat-verbin käytöstä (ks. Magga 1982: 32), ja esim. suomen *pitää*, norjan *skall*, *skulle* ja englannin *should* toimivat samalla tavoin.

(5) Já ko koolgaj (pret.) jo nūut kǣæuvad! (M. Morottaja)
'Ja kun pitikin niin sattua!'

(6) Toos kolgii lede vǣarih já kukke mǣtki! (Kitti 1979: 1)
'Sinne piti olla vaarat ja pitkä matka!'

Infinitiivin edustama asiantila näissä esimerkeissä on tosio. Tässä *kolgad*-verbi olisi siis ns. implikatiiviverbien kaltainen: se implikoi komplementtiin olevan proposition totuutta. Niiden tapaan se on myös kvalifioimansa menneen hetken aikaisen tapahtuman aikamuodossa, preteritissä. Implikatiiviverbien on kuvattu muodostavan infinitiivinsä kanssa yhtenäisen tapahtumakokonaisuuden: niiden viittaushetki on ikäänkuin infinitiivin tapahtumahetken kanssa samanaikainen (Givón 1973, Karttunen 1970). Tämän mukaan implikatiivisesti tulkittavan esimerkin (5) temporaaliset viittaussuhteet kuvattaisiin lineaarisella aikasuoralla näin:

V (koolgaj)	P

T (kǣæuvad)	

V = viittaushetki (modaaliverbin osoittaman oletuksen, tiedon tai pyrkimyksen ajankohta). P = puhehetki (deiktisen systeemin nollapiste, joka voisi merkitä myös mentaalisen aktin, niinkuin harkitseminen ajankoh-
taa). T = tapahtumahetki (mahdollisen tapahtuman tai asiantilan ajankoh-
ta). Ks. Siro 1964: 81–82, Wiik 1976 ja Lehtinen 1983. Vrt. myös Lyons 1977: 809–821.

Aikamuodostaan huolimatta *kolgad* näyttää kuitenkin viittaavan pikemmin-
kin puhujan odotuksiin ja arvostuksiin. Leechin esittämän tulkinnan mu-
kaan (1971: 109) englannin *should*-verbin valitsija ei tällaisissa tapauksissa
käsittelekään modaalistamaansa asiantilaa tosiona. Hän ottaa sen esiin idea-
na ja pohtii siis sen mielekkyyttä; hänet on yllättänyt »the very idea of it». Verbi ilmaisee tunnettua menneen hetken tosiasiaa käsiteltävän puhehetken
näkökulmasta, ikään kuin teoreettisena mahdollisuutena. Jos tulkitaan
kolgad-verbin funktiona olevan ilmaista jotain tämántapaista — faktan
puhehetkistä »ei-faktuaalisuutta» tai sen yllätys- tai tunnearvoa puhehetkel-
lä —, pitäisikin ehkä osoittaa sen viittaussuhde puhehetkeen:

P	

T	V
(kǣæuvad)	(koolgaj)

Mutta kolmaskin tulkintamahdollisuus on olemassa. Sperberin ja Wilsonin
teorian mukaisen kaikuefektin, esim. odotustenvastaisuuden tuntomerkkinä

kolgād-verbin viittaushetki olisi tapahtumahetkeä edeltävässä ajassa: se viittaisi tapahtumaa edeltäviin odotuksiin. Temporaalisten viittaussuhteiden kuvaus olisi siis sama kuin esim. menneen ajan futuuria ilmaisevan liittoimperfektin ja ei-implikatiivisten verbien (vrt. Hakulinen – Karlsson 1979: 251):

P

V	T
(koolgaj)	(kææuvad)

Päiviteltävänä olevan asiantilan (T) faktisuus tai sen kuuluminen menneeseen aikaan ei itse asiassa ole näissä tapauksissa välttämätöntä. Magga (1982: 32) on esittänyt esimerkkejä *galgat*-verbin affektiivisesta käytöstä myös puhehetken aikaisten tai tulevien tapahtumien kommentoijana:

- (7) dástgo dāt læ hæppåd, åtte mon gâlgâm du giel'det erit gâz'zâмест
(Qvigstad 1927: 222)
'for der er en skam at jeg skal forby dig å spise'

Kaikuteorian mukaan tulkittuna tämäkin *galgat*-verbi viittaisi puhehetkestä taaksepäin: puhujan aiempiin odotuksiin, jotka nyt ovat osoittautumassa pettäviksi. Verbillä olisi tavallaan anaforinen funktio: viittaussuhde johonkin diskurssissa (tai tekstissä) olennaiseen aiempaan puheenvuoroon.

3. *Kolgād*-verbin merkitykset

Inarinsaamen *kolgād*-verbi kuuluu vanhaan suomalais-ugrilaiseen sanastoon. Verbi merkitsee myös marin, komin, udmurtin ja unkarin kielissä välttämättömyyttä tai tarvetta, 'täytymistä', 'tarvitsemista' ja 'pitämistä'. Kaikissa saamelaiskielissäkin tämän verbin päämerkitys on – lähinnä deonttiseksi tulkittava – välttämättömyys (Korhonen 1962), mutta verbin ainoa merkitys tämä ei ole. Maggan mukaan (1982: 26–32) pohjoissaamen *galgat*-verbillä on karkeasti jaotellen viisi toisiinsa limittyvää merkitysvarianttia, jotka kaikki voi tunnistaa myös inarinsaamelaisista aineistoista: deonttisen obliigaation (8) lisäksi verbi ilmaisee myös aikomusta (9), subjektiivista epistemisyyttä tai kuultua tietoa (10), futuuria (11) ja äsken jo esillä ollutta puhujan evaluoivaa asennetta (12).

- (8) Tun *koolgah* vyelgid mæddal (IK 373)⁴
'Sinun pitää lähteä tiehesi'
(9) Te sun kaačaj togopeht jääyri ridon, kogo toh *kolgii* æænnaman kornjid (IK 297)
'Hän juoksi sitä kautta järven rantaan, missä heidän piti nousta maihin'

⁴ IK = Koskimies-Itkonen (1978)

- (10) Te algejoavkku almootij päälhi oudast pääihi, kost Leena *kalga* kavnuđ (IK 289)
 'Silloin poikajoukko ilmoitti palkinnosta paikan, josta Leena oli löydetävissä' (= 'josta Leenan piti/pitäisi löytyä')
- (11) Oarjin lii poazuj poattám ja oarjás tot *kalga* nuuhad (IK 393)
 'Lounaasta on poro tullut ja lounaaseen sen *pitää* loppuman'
- (12) Já ko *koolgaj* jo nūut kææuvad! (M. Morottaja)
 'Pitikin sattua!'

Nämä verbin funktiot voisi ehkä jakaa karkeasti kahtia. Ensiksikin verbillä on deonttisen obligaation (8) ja intention (Maggan termein dynaaminen) merkitys (9), joita semanttisesti voisi molempia pitää ei-implikatiivisina: kumpikin viittaa tulevaisuuteen ja molempien seuraussuhteet ovat epävarmat. Toisaalta verbi tavallaan asettaa koko proposition vaikutusalaansa, esim. episteemisten tai arvottavien asenteiden alaiseksi, niinkuin (10), (11) ja (12); kun proposition totuusarvo tai muu kelvollisuus on näissä tapauksissa punnittavana, tätä verbin tehtävää voisi ehkä nimittää ei-faktiiviseksi.

Niinkuin esimerkkien suomennokset osoittavat, nykysuomen nesessiivinen *pitää* sopii kaikkien näiden merkitysvarianttien käännökseksi; toisaalta ne aivan yhtä hyvin voisi norjantaa *skal*-verbillä (vrt. Magga 1982: 26–32). Kaikissa kolmessa kalottialueen kielessä siis sama modaaliverbi ilmaisee samoja merkityssisältöjä: jokin pienin yhteinen nimittäjä on sitonut juuri ne kussakin naapurikielessä samanlaisiksi kimpuiksi.

Morfosyntaktisesti inarinsaamen *kolgađ* ja pohjoissaamen *galgat* muistuttavat norjalaista käännösvastinettaan, koska ne ovat monipersonaisia: se verbin argumentti, jonka jotain täytyy tai tarvitsee tehdä, on siis modaaliverbin nominatiivisubjektina. Suomen ketjuuntuva *pitää*, niinkuin muutkin välttämättömyyttä ilmaisevat verbit suomessa, muodostaa sen sijaan yksipersonaisia rakenteita, joiden vastaava argumentti on (datiivi)genetiivissä. Mutta itse asiassa myös *kolgađ*-verbin suomalais-ugrilainen tausta ja eräät sen muodostamat rakenteet inarinsaamessa — ja vielä selvemmin koltansaamessa — viittaavat sen mahdolliseen aiempaan yksipersonaisuuteen, kuten Korhonen (1962) on osoittanut. Korhosen mukaan myös verbin monipersonaisuus — vaikka se voisi olla norjankin vaikutusta — olisi rekonstruoitavissa omapohjaiseksi kehitykseksi.

4. *Kolgađ* ja tulevat mahdollisuudet

4. 1. *kalga*, *skal* ja *pitää*

Vaikka norjan vaikutus *kolgađ*-verbin muodostamien rakenteiden morfosyntaktiseen kehitykseen ei olisikaan varmaa, sen semantiikkaan se on silti saattanut vaikuttaa. Eräät preesensmuotoiset, lähinnä episteemisen, tulevai-

suutta koskevan mahdollisuuden ja futuurin merkitysryhmiin luettavat *kolgað*-verbin esimerkit – joita löytyy varsinkin Koskimiehen ja T. I. Itkosen (IK 1918, 1978) sadan vuoden ikäisestä aineistosta – näyttävät nimittäin vastaavan pikemminkin norjan *skal*-verbin eräitä funktioita kuin esim. nesessiivisen *pitää*-verbin käyttöä. Näissä tapauksissa *kolgað* onkin suomennettu toisin: esim. potentiaalisilla modaaliverbeillä tai jonkinlaisilla futuuri-ilmauksilla.

- (13) Kii *kalga* lede eeçi ton päärnázan, majd tun šoddadah, koas juo ojnueh, ete päärnájd vuástá læh? (IK 101)
'Kuka *mahtaa* olla sen lapsen isä, jonka sinä synnytät, koska jo näyt olevan raskaana?'
- (14) Tääł æskan vuämäšim mun, et jieħ tuuššijd læh rammum, vajak mun jiem oskom, et tust *kalga* lede nüüt stuorra olmoož (IK 235)
'Nyt vasta minä huomasin, ettet sinä ole turhia kehunut, vaikka minä en uskonut, että sinulla *voi* olla niin suuri ihminen (palveluksessa-si)'
- (15) Te lææin kyehti nuora kaanda ton tääluust, keäh lææin motomin poattám syele kuullad tajd nuorttanizonijd arvaladdad et ko viettiiččii pieijad teresryeydi tohokuauluj, kost poattiid *kalgeh*, te talle ij puozaččii. (IK 245–247)
'Tuossa talossa oli kaksi nuorta poikaa, jotka kerran olivat tulleet salaakuulemaan kolttanaisten arvelevan, että jos pantaisiin teräsrauta sille suunnalle, mistä he (noidat) *ovat tulossa*, niin silloin ei isäntä sairastuisi'

Myös *pitää* sopisi kuitenkin useimmiten näiden esimerkkien *kolgað*-verbin vastineeksi, jos nimittäin vastineet etsittäisiin suomen murteista. Jotkut tutkijat ovat joskus »suomentaneetkin» *pitää*-verbin länsimurteista käyttöä potentiaalisilla modaaliverbeillä aivan edellisten esimerkkien tapaan (esim. Setälä 1883: 135, Kannisto 1902: 231). Tämä verbinkäyttö kuuluu lähinnä lounais- ja hämäläismurteiden alueelle. Ikola on (1960: 287–292) esitellyt sitä eräänlaisena epäsuoran esityksen modus obliquuksena. Kyse onkin yleensä mm. arveluiden, kysymysten, käskyjen ja pyrkimysten referoinnista. Tässä esitettäköön vain muutama esimerkki; kuten viitteistä näkyy, tiedot ovat aika vanhoja.

- (16) Minä arvelin sillä lailla, ettei niiden *pitäny* sinne meneen (Merikarvia; Latvala 1895: 62)
- (17) Kysy, että mistä heilän *piti* olla kotosin (Ruovesi; Setälä 1883: 135)
- (18) Veivät kirviet pellolle, että *pit* hyvin teräist tullas sev viljan (Nastola; SS)
- (19) minä kokosir rahat, että *pitäs* lähtemäni (Urjala; Kannisto 1902: 231)

Näissä esimerkeissä *pitää*-verbin vastineeksi sopisi myös konditionaalimodus, ja *kolgað*-verbinkin vastaavat esiintymät voisi ehkä korvata sekä suomennettuina että myös saamenkielisinä konditionaalilla. Muodollista eroa

näiden kahden verbin käytössä on sen verran, että näissä tehtävissään *pitää* vaatii joko konditionaalnin preesens- tai indikatiivin imperfektimuotoa, *kolgað* taas on yleensä indikatiivin preesensissä. *Pitää* olisi referaatissa siis ehkä lähempänä oratio obliquan edellyttämää temporaalista mukautumista kuin *kolgað*.

Tämä lähinnä läntinen *pitää*-verbin funktio on Ikolan tutkimuksen mukaan vanha murrepiirre, joka ei selvästikään ole välittynyt suomeen käännöskirjallisuudesta: vanhassa kirjasuomessa se on erittäin harvinainen. Mikäli *pitää* olisi omaksunut esim. ruotsin *skola*-verbin funktioita, tämän olisi täytynyt tapahtua jo esikirjallisella ajalla (mt. 295). Länsi-Suomen väestö on saattanut tuohon aikaan olla kovinkin monikielistä ja kulttuuri Pohjanlahden rannikon molemmiin puolin yhtenäistä; varsinaisesta vieraasta vaikutuksesta on siis ehkä harhaanjohtavaa puhua, varsinkin näin tilannevaltaisen semanttisen ilmiön yhteydessä.

Inarinsaamen kirjallinen kulttuuri oli edellä esitetyn aineiston keruuaikana sata vuotta sitten — niin kuin suomalaisen yhteiskunnan häpeäksi vielä tälläkin hetkellä — suunnilleen samassa tilanteessa kuin suomenkielinen 1600—1700-luvuilla: käytettävissä ollut kirjallisuus koostui harvoista hengellisistä käännösteksteistä. Nämä käännökset tehtiin ilmeisesti suomesta, ja saamentajakin olivat suomenkielisiä. Niissä on hyvin vähän esimerkkejä esimerkkien (13)–(15) kaltaisesta *kolgað*-verbin käytöstä.

Voisi kyllä olettaa myös kyseisten *kolgað*-verbin modaalisten funktioiden saattaneen välittyä puhekielisten kontaktien kautta norjasta; äänteellisestikin nämä deonttiset verbit ovat niin samanlaisia, niin että ne on helppo samastaa. Pohjoiskalotin väestö — erityisesti vähemmistökielten puhujat kussakin valtiossa — on tietenkin aina ollut monikielistä: vähintään kolmen kielen hallinta on esim. saamelaisilla vieläkin normaalitilanne. Norjan kielen taito lienee Suomen puolella jonkin verran vähentynyt, mutta vasta rajojen sulkeuduttua 1800-luvulla. Inarinsaame on (saamelaiskielistä ainoana) pelkästään Suomen alueella puhuttu kieli. Se on ollut hallinnon ja opetuksen kielenä käytetyn suomen voimakkaan vaikutuksen alaisena jo pitkään. Puheena olevat *kolgað*-verbin funktiot olisivat näin ollen saattaneet hävitä nykyinarista sitä mukaa kuin vastaavat *pitää*-verbin tehtävät ja referoinnin normit kirjakelessä vakiintuivat ja usein hävisivät puhutustakin nykysuomesta. Pohjoissaamessa näiden *galgat*-verbin tehtävien yleisyys eräiden arvioiden mukaan lisääntyisi sitä mukaa, mitä lännemmäksi Norjaan päin ollaan menossa.⁵

⁵ Näin ovat minulle maininneet eräät saamelaiset ystäväni; minkäänlaista tutkimustietoa minulla ei asiasta ole.

4. 2. Modaalinen tahto ja tieto

Kalottialueen deonttisten verbien yhtäläiset funktiot voisivat siis olla selitettävissä merkityslaina-ajatuksen pohjalta, mutta yhtä hyvin voisi puhua yhteisestä tavasta hahmottaa maailmaa modaalikäsitteiden avulla. Modaaliset ilmaukset ovat eri kielissä yleensäkin aika samanlaisia. Viime aikoina ovat ruotsin kielen tutkijat korostaneet *skall*-verbin läpikotaista modalisuutta. Törnudd-Jalovaara (1984, 1987) on pitänyt olennaisena sitä, ettei *skall* koskaan ole esim. puhtaasti futuurinen vaan tulevaisuuteen viitattessaankin toimii samalla aina ns. modaalisen etäisyyden merkitsijänä (ks. Lyons 1977: 820), esim. episteemisen mahdollisuuden, epävarmuuden, ihmettelyn, odotusten, kuulopuheen ja evaluoinnin ilmaisijana tai konditionaalisenä; lisäksi sillä on tietysti myös deonttisen obligaation ja subjektin intentioiden ilmaisutehtävät. Juuri samoissa tehtävissä toimivat kontekstin mukaan myös esim. englannin *shall* ja subjunktiiviva korvaava *should* (Leech 1971) — aivan kuin äskeisten esimerkkien mukaan *kolgađ* ja *pitää* -verbitkin.

Deonttisen obligaation pääkriteereinä pidetään (sen asettajan tahdon lisäksi) toisaalta sen suhdetta tulevaisuuteen, toisaalta sen kohteena olijan valinnanvaraa; niinpä sen seuraussuhteet ovat epävarmat. Verbien ei-implikaatiivisuus ja ei-faktiivisuus puolestaan kytkeytyvät yleensä helposti — vaikkakaan eivät automaattisesti — yhteen, niinkuin Givón (1973) on osoittanut. Lyons (1977: 786–849) pitää modaalilmausten peruslähtökohtana puhetilannetta: puhujan ekspressiivisiä ja instrumentaalisia tavoitteita. Nämä subjektiiiviset funktiot kiteytyvät deonttisena obligaationa ja episteemisenä mahdollisuutena, jotka Lyonsin mukaan ovat modalisuuden primaarit olomuodot. Suuressa synteessissään Lyons etsii näiden kahden modaliteetin yhteistä motivaatiota. Hän huomauttaa siitä, ettei puhujan tahdon ja toiveiden ja hänen mielipiteensä ja arvionsa välinen ero indoeurooppalaisissa kielissä useinkaan ole kieliopillistunut: modaaliverbien lisäksi myös subjunktiivikaantaa kumpaakin sisältöä. Samaan suuntaan ovat ehkä kulkeneet Bolingerin (1977: 152–199) ajatukset, kun hän on esittänyt englannin imperatiiville ja infinitiiville yhteistä selitystä: muodon yhtäläisyys viittaa siihen, että kyseessä on semanttisestikin yksi ilmiö, joka eri konteksteissa vain toimii eri tehtävissä.

Kolgađ-verbin ei-faktiivisten ja ei-implikaatiivisten funktioiden suhdetta voisi tarkastella tässäkin valossa. Jospa tämän verbin soveltuminen koko modaalisen skaalan merkitysalueelle, välttämättömyydestä mahdollisuuteen asti, olisikin lähtöisin sen omasta sisällöstä. Olisivatko esim. sen ei-implikaatiiviset, leksikaaliset merkitykset — toisaalta deonttisen obligaation alaisuus, toisaalta intentionaalinen pyrkimys — sen nonfaktiivisen käytön taustalla?

Olisiko koko tuo semanttinen ilmiö siis tavallaan yhtä »omapohjainen» kuin Korhosen mukaan verbin kyky yksi- ja monipersoonaisien rakenteiden muodostukseen on. Siinä tapauksessa vain *kolgađ*-verbin nonfaktiivisten funktioiden väistyminen olisi tulkittavissa »vieraaksi» vaikutukseksi: kirjakielistä lähtöä olevaksi suomalaistumiseksi.

5. Mennyt ja tuleva

Nonfaktiivinen *kolgađ* näyttää kuuluvan aika yhdenmukaisiin konteksteihin. Kuten esimerkit (13)–(15) osoittivat, sen tyypillisiä tekstiyhteyksiä ovat kysymykset ja aiempien puhe- tai mentaalisten aktien referointi. Yhteistä kaikille aineistoni nonfaktiivisille *kolgađ*-verbeille oli myös se, että ne olisi voinut suomentaa konditionaalilla.

Suomen konditionaalien morfologista lähtökohtaa pohtiessaan Lehtinen (1983) on esittänyt sen semanttiseksi motivaatioksi tulevaisuuden ennakkoinnin menneisyyden näkökulmasta: konditionaalien funktio olisi näin ollen lähellä ns. mielikuvitusimperpektiä, menneen hetken intensionaalistamista (Lyons 1977: 819), joka suomessa helposti palvelee esim. kohteliaisuuden tarpeita (Latvala 1899: 52, Penttilä 1963: 474 ja Yli-Vakkuri 1986: 179–183)⁶. Kun puhujan mielipiteitä välittävän ironian tulkinta kaikuefektiinä tuntui sopivan arvioivan *kolgađ*-verbin kuvaukseksi, se saattaisi siis käydä yleensäkin nonfaktiivisen *kolgađ*-verbin tulkintamalliksi: Sperberin ja Wilsonin teoria ironiasta ja Lehtisen teoria konditionaalien motivaatiostahan ovat jotensakin yhtäpitävät, ainakin temporaalisten viittaussuhteiden kuvauksen kannalta. *Kolgađ*-verbin tulisi siis ei-faktiivisessa käytössään jollakin tavoin sitoa puhetilanne edelliseen puheaktiin tai mentaaliseen aktiin: odotuksiin, oletuksiin tai ajatuksiin puhetilannetta edeltävässä kontekstissa. Se ilmaisisi muodostamansa lausuman olevan reaktio johonkin aiempaan, jonkin toisen ajatuksen kaiku.

Kolgađ-verbin permissiivinen tulkinta — esimerkki (2) — herätti alun perin mielessäni kysymyksen välttämättömyyden ja mahdollisuuden merkitysten yhteensopivuudesta. Maggan mukaan (1982: 36) pohjoissaamen *galgat* ei tunne tätä merkitystä. Deonttisen mahdollisuuden merkitykset on sanakirjan kokoelmiin (ks. IW 362) antanut Uula Morottaja — kielenoppaista kaikkein kokenein —, mistä päätellen ne ovat ainakin 1950-luvulla olleet käytössä.

- (20) *kolgam*-uv mun ucánjihhää skemmiistid tájn luámániijn?
'saanko tuhlata (ottaa) vähän näitä marjoja?'

⁶ Törnudd-Jalovaara (1987: 70) kuvaa samaan tapaan ruotsin *skulle*-verbin konditionaalista käyttöä.

- (21) *koolgam-uv?* – *koolgah* (= *oažum-uv?* – *oažuh*)
'saanko?' – 'saat'

Jos Morottajan tulkinta otetaan vakavasti, mikä tietenkin on tutkijan ainoa mahdollisuus, näissä 1. persoonan kysymyksissä *kolgadž* ei olisi puhtaasti futurinen. Puhujan tarkoituksena ei myöskään olisi pelkästään ollut ilmaista epäröintiä tai esittää itselleen retorisia kysymyksiä ('ottaisinko; pitäisiköhän ottaa'): *kolgadž* ei siis toimisi pelkästään puhujan yksityisen diskurssin heijastajana. Sen sijaan sillä olisi refleksiivinen funktio suhteessa kuulijaan.

Deonttisen luvan pyytäjä tietysti kysyy aina kuulijan tahtoa. Inarinsaaressa tällaisena permissiivisenä verbinä toimii *oažžud* ('saada'):

- (22) *oažuččim-uv-sun mun tuu vieusas jietnaz oajnid?* (IK 233)
'saisinkohan minä nähdä väkevän jättiläisesi?'

Ennakoinnin tai kaikuefektin ilmaisutarve olisi yksi mahdollinen selitys *oažžud* ja *kolgadž* -verbeillä muodostettujen kysymysten eroon. Vain jälkimmäiset tulkittaisiin kaikuna: 'Halusitko minun ottavan? Oliko minulla lupa?'.⁷ *Kolgadž* viittaisi silloin kuulijan aiempaan tarjoukseen tai permissioon, tai ainakin puhujan oletukseen sellaisen olemassaolosta. Verbin pragmaattista tehtävää voisi siis kuvata aivan samoin kuin suomen »kohteliaisuusimperfektin» funktioita on perusteltu. Tällaista oletusta kuulijansa propositionaalista asenteista deonttinen *oažžud* ('saada') ei mitenkään edellytä; esimerkiksi (22) edeltävän tekstikontekstinkaan mukaan tarjousta jättiläisen näkemisestä ei ole ollut edes ilmassa, vaan kysyjä lähtee liikkeelle »tyhjältä» tilanteesta.

Morottajan esimerkkien tilannekontekstia ei minulla valitettavasti ole ollut käytettävissäni. Mutta jos tämä *kolgadž*-verbin käyttö on niin tilannevaltaista ja samalla sen muuta käyttöä tuntomerkkisempää ja harvinaisempaa kuin oletan, jo sen onnistunutta muistiinmerkintää sanakirjan aineiston systemaattisen keruutyön lomassa täytyy pitää täysosumana.

Menneen hetken aikainen näkökulma ilmaistiin sen sijaan eksplisiittisesti esimerkissä (14), siinä johtolauseessa, joka edeltää referointia tulevan mahdollisuuden ennako-oletuksesta: *jiem oskom, et tust kalga lede nūut stuorra olmoož* ('en uskonut, että sinulla olisi tuollainen jättiläinen renkinäsi'). Ilman johtolauseita lausuman (14) referaattiosa olisi huudahdus, esimerkkien (5), (6) ja (7) kaltainen odotuksenvastaisen asiantilan päivittely. Ero on pieni. Mutta johtolause osoittaa, että *kalga* todellakin viittaa taaksepäin, puhu-

⁷ Leech (1971: 84) on kuvannut hieman tähän tapaan *shall I? shall we?* -kysymyksiä ('Do you agree my intention to have dinner, Do you want me to...'); nämä muotoilut eivät tosin edellytä ennako-oletusta tarjouksesta tai odotuksesta.

jan omaan mentaaliseen aktiin, tiettyyn odotukseen. Niin kuin tekstiyhteydestä näkyy, se itse asiassa voisi yhtä hyvin viitata myös siihen kuulijan puheenvuoroon, joka epäuskon oli aktuaalistanut: *jieh tuuššijd læh rammum* ('et sinä turhia ole kehunut').

Edelliseen tapaan voisi tulkita myös seuraavan esimerkin. Siinäkin odotetun asiantilan todenvastaisuus on jo käynyt puhetilanteessa ilmi.

- (23) Mun jurdim kodden; ko miärkkä læj, jiem tubdam lääbži oaivist. Ige mun jurdäm, et tääbbin *kalga* lede olmoož tääl (IK 353)
'Minä luulin sitä peuraksi; kun oli sumua, en erottanut hihnaa sen päässä. Enkä minä nyt luullut täällä ketään *olevan*'

Temporaalisten viittaussuhteiden kuvaus olisi seuraavanlainen (aiemman ajatuksen hetkeä merkitsen P¹:llä, lausuman puhehetkeä P²:lla; kieltoa tai mahdollista »kiellonnostoa» en sen sijaan merkitse mitenkään).

- Ige mun jurdäm (P¹), et tääbbin kalga lede olmoož tääl (P²)
'Enkä minä luullut, että täällä olisi nyt ihmistä'

P ¹	P ²
V	T
(kalga)	(lede olmoož)

Jos aiempaa propositionaalista asennetta ilmaiseva *kolgađ* sitoo puhehetken lausuman referentiaalisesti yhtä aikaa sekä menneeseen että tulevaan aikaan, sen johdonmukaista preesensmuotoa voisi pitää nimenomaan menneen hetken näkökulman varmistajana; kyseessä olisi ns. eläytymisesitys. Kuiri (1984) on suomen murteista osoittanut, ettei puhekielessä suoran ja epäsuoran esityksen referoinnin välillä ole suuriakaan muodollisia eroja esim. tempuksenvälinnassa. Mutta silloin ajatuksen *kolgađ*-verbin funktiosta aiemman kielellisen tai kielellistettävän aktin (tai toisin termein proposition tai propositionaalisen asenteen) merkitsijänä pitäisi sopia myös suoran esityksen referointiin, sitaatteihin, ja sitä mukaa oikeastaan minkä tahansa diskurssin viittaussuhteiden tulkintaan yleensäkin.

Kuten jo mainitsinkin, nonfaktiivinen *kolgađ* kuuluu paitsi referointiin usein kysymyksiin. Seuraava esimerkki (24) tuntuu tosin ilmaisevan pelkästään puhujan ihmettelyä omista kyvyistään. Myös ruotsin *skall* on käytössä tällaisissa ihmettelyn konteksteissa (Törnudd – Jalovaara 1984: 43).

- (24) Mahte mun *kalgeem* (pot. prs.) pyehtid älgidgin, ko muste ij læh kuo tuše kyehti kuarus kieda? (IK 285)
'Miten minä saatan alkaakaan (miten minun pitänee voida alkaakaan), kun minulla on ainoastaan kaksi tyhjää kättä?'

Lyonsin mukaan (mt. 756) on kysymyksellä ihmettelyään ilmaisevan puhu-

jan tarkoituksena lähinnä kertoa kuulijalle, että hänellä on tietty propositio mielessään pohdittavana. Esimerkkiä (24) edeltävä tekstiyhteys (IK 285) osoittaa, että sellainen propositio on jo puhetilanteessa aktuaalistunutkin: puhuja nimittäin kyseenalaistaa tässä toisen puhujan juuri esittämän suunnitelman.

(24') Te læj Aṅṅel-Eerkist vilja, keän nomma læj Saammal Aṅṅel, kote riemaj arvaladdad Erkkiin, et taat pææzzačij Leena irgastalškyettid. Kuo juo tast lii vaalmaš táálu, te tobbeen soovačij riemmad aassad. Pic Erkki arvalistij: (24).

'Angelin Erkillä oli veli nimeltään Sammeli, joka ryhtyi keskustelemaan Erkin kera, jotta tämä pääsisi kosiskelemaan Leenaa. Kun tytöllä oli valmis talo, siellä sopisi ruveta asumaan. Mutta Erkki arveli: (24).'

Temporaaliset viittaussuhteet voisi kuvata tähän tapaan:

(24) Mahte mun kalgeem pyehtid älgidgin?
'Miten minä voisin alkaakaan?'

Sammeli P ¹	Erkki P ²

V (kalgeem)	T (pyehtid älgid)

Esim. (13) muistutti sen sijaan enemmän ns. faktuaalisia kysymyksiä (termistä ks. Lyons mt. 755), joiden esittäjä yleensä edellyttää kuulijan tietävän vastauksen. Ilman *kolgađ*-verbin tuomaa modaalista lisää tuo esimerkki olisi tällainen:

(13') Kii lii eeči ton päärnäžan, majd tun šoddadah?
'Kuka on sen lapsen isä, jonka sinä synnytät?'

Kun esimerkki (13') jo ilmaisee futuuria, *kalga* antaa siis lausumalle (13) jotain muutakin sisältöä kuin näkökulman tulevaisuuteen. Ruotsin *skall*-verbin funktiona näissä tapauksissa on Törnudd-Jalovaaran mukaan (1984: 43) toimia arvelun tai epävarmuuden morfeemina. Jotain sellaistaahan myös *kolgađ* tietysti välittääkin sekä kysymyksessä (24) että (13). Mutta osoittaisiko tekstikonteksti puhujan valitseman *kolgađ*-verbin samalla ilmaisevan hänen reaktiotaan johonkin aiempaan mentaaliseen aktiin?

Esimerkin (13) *kolgađ*-verbin viittaussuhteen tulkinta ei ole aivan yksinkertainen. Muutamaa lausetta aiemmin tytön tilasta on esitetty puhujalle jo ennustus, mutta sinne asti *kalga* ei ilmeisesti viittaa. Kiinnostavaa olisi ajatella tuon mentaalisen aktin olevan puhujan mainitsema oma aiempi havaintonsa: 'koska jo näyt olevan raskaana'. Tuo havainto on tosin ilmaistu vasta kysymystä seuraavassa ja sitä perustelevassa lauseessa, mutta tehty jo esit-

tämistään edeltävänä aikana. Käyttäessään diskurssissa taaksepäin sitovaa *kolgad*-verbiä tulevan isän henkilöityttä koskevassa kysymyksessään puhuja haluaa ilmaista havainneensa kuulijan tilan. *Kolgad* on toisin sanoen eksplisiitti merkki siitä, että hän suhteuttaa kysymyksensä toiseen mahdolliseen maailmaan — temporaalisesti määritellen (vrt. Lyons 1977: 809–823) aiemman havaintonsa aikaiseen maailmaan.⁸

Nykysoomeksi tämän lausuman (13) voisi kääntää ehkä *pitää*-verbin konditionaalilla: 'Kuka olisi sen lapsen isä? Kenen pitäisi olla sen lapsen isä?'. *Kolgad* toimii tässä siis ns. evidentialina (ks. Kuiri 1984: 233, Jakobson 1971: 135). Viittaamalla sen avulla aiemman havaintonsa evidenssiin puhuja uskaltaa myös kysyä jotain tulevasta mahdollisesta asiantilasta: siten hän tavallaan saa valtuudet esittää kuulijalle myös arkoja tai tunkeilevia kysymyksiä.

Tilanteesta ja keskustelukumppanien suhteesta ehkä sitten riippuu se, mikä tuon kysymyksen motivaatio on ja miten kuulija sen tulkitsee. Epäily ja epävarmuuden morfeemit — niin kuin Johannes Salmisen kysymysmerkki — sallivat monenlaisia tulkintoja. Niiden avulla on helppo kyseenalaistaa esim. kuulijan motiivit: näin tulkittaisiin esim. (13) *kolgad*-verbi suomentamalla se *muka*-sanalla. Toisaalta samat morfeemit kykenevät ilmaisemaan joko kuulijan tunteet huomioon ottavaa empatiaa tai pelkkää varovaisuutta: tätä edustaisi saman esimerkin *kalga ehkä*-sanalla käännettynä. *Ei-faktiivinen* verbi voi kuitenkin viitata ennako-oletukseen myös aivan »neutraalisti», niinkuin esimerkki (15) osoitti:

- (15) ko viettiicċii pieijad teresryeydi tohokuäuluj, kost poattid *kalgeh*, te talle ij puozačċii.
'kun pantaisiin terärauta sille suunnalle, mistä he ovat tulossa, niin silloin ei isäntä sairastuisi'

Kolgad ja konditionaali ovat tässä kiintoisasti vastakkain. Aineistoni perusteella *kolgad* harvoin kuuluu *jos* — *niin* -lauseisiin, jotka konditionaalien konteksteina taas ovat hyvin tavallisia. Näiden kahden nonfaktiivistavan morfeemin funktioissa näyttääkin olevan eroa. Konditionaali asettaa tässä lähinnä hypoteesin. Episteeminen *kolgad* viittaa selvemmin puhekumppanusten yhteiseen habituaaliseen kokemukseen tai ennakkotietoon. Tavallaan se

⁸ Tätä muotoiluani tukee Hintikan käsitys havainnon semantiikasta. Hän on (esim. 1977) nimittäin ensiksikin ehdottanut havainnon lukemista modaalisuuden piiriin: sen ilmaukset luovat samanlaisia intensionaalisia, vaihtoehtoihin viittaavia konteksteja kuin propositionaalisen asenteen verbit ja modaaliverbitkin. Hintikka (1982: 68–101) on havainnon intensionaalisuuden lisäksi korostanut sen informaatiokeskeisyyttä ja sitä että juuri käsitteistäminen kuuluu olennaisena osana aistivaikutelmiin.

on siis juuri siinä erityistehtävässä, jonka Lehtinen (1983) olettaa olleen konditionaalien kehityksen lähtökohtana.

Esimerkki (15) kiteyttää kaksi olennaista asiaa. Se osoittaa, että *kolgađ*-verbin neutraalius ja episteeminen riidattomuus – viittaus pelkästään ennakotietoon tai tiedon lähteeseen ilman mitään epäilyn lisämerkityksiä – merkitsee yksinkertaisesti puhujan ja kuulijan oletusten yhteisyyttä. Puhujan ja kuulijan odotusten (ja niiden taustalla olevien kokemusten ja arvojen) erilaisuus siis tuottaa nonfaktiivisen verbin affektiiviset tai arvottavat merkitykset.

Toisaalta tulee esiin *kolgađ*-verbin kaksoisrooli diskurssissa. Verbi käsitteistää yhtä aikaa reaktiota menneeseen ja suuntautumista tulevaan: se on useampien mahdollisten maailmojen risteytyskohta. Mutta samalla se saa sisältönsä nimenomaan puhehetkestä, puhujan ja kuulijan suhteesta ja heidän välisensä jatkuvan tulkintaprosessin vaatimuksista.

6. Tahdon implikaatiot ja niiden vakiintuminen

6. 1. Aikomus ja velvollisuus

Konditionaalien ja *kolgađ*-verbin tehtävänjako on näkyvissä myös seuraavassa esimerkissä:

- (25) Te uzaškuottii nūut, ete kääžis *kalgeh* oajnid ja kuullad, jos kote čuorvičij tajhe pahudičij, kuo sun kuobža-koadi kaaunačij. (IK 351)
 'He alkoivat etsiä niin, että *saattoivat* nähdä ja kuulla (~ näkisivät ja kuulisivat) toverinsa, jos tämä huutaisi tai puhuisi löytäessään karhunpesän'

Kolgađ ilmaisee tässä ennakkosuunnitelmaa siitä, miten konditionaalilla ilmaistun tulevan tapahtuman – sattumoisin vieläpä puhetahtuman – aktuaalistuessa olisi toimittava. Sen tehtävänä on osoittaa etsimään alkamisen intentionaalisuutta: suullista sopimusta. Näin se siis osoittaa päälauseen subjektin referenttien propositionaalista asennetta finaalisien sivulauseen tapahtumaan nähden. Se viittaa näiden henkilöiden yhteiseen, kielennettyyn tahtoon. Päälauseenkin viittaushetkeä voisi oikeastaan nimittää puhehetkeksi.

Merkitsen tulevaa puhehetkeä merkillä P² ja lausuman hetkeä P¹:llä.

P ¹	P ² (pahudičij)
V (<i>kalgeh</i>)	T (oajnid ja kuullad)

Kolgađ-verbin viittaushetki on puhehetken (P¹) kanssa samanaikainen. Se on tässä jo aivan lähellä toisaalta deonttisen obligaation, toisaalta subjektin referentin aikomusten ja tarkoitusten ilmaisua. Vaikka puhehetken (P¹) verbi-

nä ei tässä olekaan varsinaisesti puheaktiverbi, voisi melkein kuvitella, että käytetty puheenvuoro toistetaan lähes alkuperäisessä muodossaan. Sen modaaliset ja temporaaliset morfeemit ovat mukana sellaisinaan; vain persoonamuoto osoittaa referaatin epäsuoraksi.

Deonttisen velvollisuuden ja subjektin intentioiden välistä erontekoa ei tekstissä aina ole näkyvissä. *Kolgađ* ei tätä eroa ilmaise ollenkaan. Sen tarkoituksena on vain ilmaista tietyn puhehetkellä relevantin »propositionaalisen» asenteen olemassaolo, ei sen enempää. Deonttisessa tapauksessa tuo asenne — obliigaation asettajan tahto — kuuluu jollekin toiselle henkilölle kuin subjektin tarkoitteelle. Se kuuluu siis yleensä toiseen puheaktiin ja on usein saanut kielellisenkin asun. Kun on kyse subjektitarkoitteen aikomuksista ja suunnitelmista, *kolgađ* voi viitata myös pelkästään mentaaliseen, ääneen lausumattomaan aktiin. Molemmat verbin merkitykset olisivat ilmaisutavissa esim. parafraaseilla 'oli määrä', 'oli tarkoitus':

(26) Kuo sun vuolgattuuj ton ulmuu kuvl, keän luuz *koolgaj* moonnad, te sij rahtii päppär ool suu kove, moon mielđ stáalu *koolgaj* tom ulmuu kavnad' (IK 209)

'Kun se (staalo) lähetettiin sen ihmisen luo, jonka luo sen piti ('oli käsketty') mennä, he tekivät paperille tämän kuvan, jonka mukaan staalon piti löytää tuo ihminen'

(27) Kuo sij *kolgii* máatkán vyełgíd, te puozaškuodij kävpp-almaj ja puozaj kuhháa ton ucca siidast. (IK 151)

'Kun heidän piti ('he aikoivat') lähteä matkaan, kauppias sairastui ja sairasti kauan tuossa pikku talossa'

Sekä deonttinen että intentionaalinen *kolgađ* ovat ei-implikatiivisia (Magga 1982: 109) ja ilmaisevat siis lähinnä vireillä ollutta hanketta, jonka tulos jää avoimeksi. Eroakin silti on: vain deonttinen, välttämättömyyden merkitys voidaan tietyissä yhteyksissä tulkita myös implikatiiviseksi:

(28) Te *koolgajm* vala juáháž sálbukiedaj celkkid: »Jeesus sivnáá oaddid» (IK 371)

'Meidän piti vielä jokaisen sanoa kädet ristissä: »Jeesus siunaa maatamenomme»'

Jos deonttisuus kuvataan kahden tahdon välisenä valtapelinä (Kangasniemi 1987), voisi sanoa tässä obliigaation asettajan — kasvattajan — tahdon voitaneen. Usein deonttisen välttämättömyyden valinnanvaraisuutta on luonnehdittukin sanomalla, että sen seuraukset toteutuvat vain moraalisesti täydellisessä maailmassa tai pakkoyhteiskunnassa: deonttiset implikaatiot ovat siis kontekstista riippuvaisia. Niiden implikatiivinen tulkinta konventionaalistuu puheyhteisön arvojen tai puhetilanteen osallisten välisen kontrollisuhteen mukaiseksi. Tällainen tulos voi olla tietysti subjektin tarkoitteen kanalta yksinkertaisesti tarkoituksenmukaisin vaihtoehto. Se voi johtua myös

toisen osapuolen fyysisestä ylivoimasta. Deonttinen *kolgađ* voikin ilmaista myös tarkoituksenmukaisuutta ja joskus jopa olosuhteiden pakkoa, niinkuin seuraavassa esimerkissä:

- (29) Talle ij pææssam autoin ige kirden. *Koolgai* moonnad väägin (Kitti 1979: 2)
 'Silloin ei päässyt autolla eikä lentäen. Piti mennä kävelleen.'

Olosuhteiden (ns. dynaamista) pakkoa ilmaisee inarinsaamassa yksiselitteisemmin verbi *ferittid* ('täytyä'), joka on implikaatiiviverbien kaltainen (ainakin melkein; ks. Magga 1982: 110). Implikaatiiviverbit kuvataan yhtenä kokonaisuutena infinitiivinsä kanssa, niin että tapahtuma ja sen kausaalinen syy ovat ikäänkuin erottamattomat. Niinpä näin tulkittu *kolgađ*-verbin ero sen ei-implikaatiiviseen tulkintaan onkin siinä, että sekä sen viittaushetki (V) että infinitiivin ilmaisema tapahtumahetki (T) kuvattaisiin samanaikaisina. Menneen hetken pakkoa referoiva esimerkki (29) kuvattaisiin siis näin:

V (koolgaj)	P
T (moonnad väägin)	

6. 2. Tulevaisuus tosiasiانا

Deonttisen tahdon ilmaisuna on parhaiten selitettävissä myös sellainen *kolgađ*-verbin käyttö futuurina, jota edustamassa ollut sananparsi (11) oli tekstissä saanut suomennosvastineekseen vanhan *pitää tekemän* -rakenteemme. Näissä tapauksissa suomi useimmiten muutenkin pyrkii käyttämään tuntomerkkisiä, esim. perifrastisia futuurin muotoja; ruotsin ratkaisu vastaavissa tilanteissa taas olisi *skall*-futuuri (ks. esim. Törnudd-Jalovaara 1984: 58 – 62).

- (30) *Ij* mihheen nievri *koolga* tuu pajjeel poattid (IK 163)
 'ei mitään pahaa ole sinulle tuleva'
 (31) Jos Immeel tattu nūut læž, et muoj *kalgeen* (pot. prs.) leđe naaijam, te ij mihheen hettii (IK 169)
 'Jos Jumalan tahto niin on, että me *tulemme menemään* naimisiin, niin ei sitä mikään estä'
 (32) te poadedijn juo äštiv suu, et kale tun *koolgah* tibtii oažžud (IK 277)
 'niin jo tullessaan uhkasivat häntä, että kyllä nyt *saat* selkääsi'

Tulevaa asiantilaa käsitellään tässä faktumina, johon *kolgađ*-verbin subjektin referentin tahdolla ei ole mitään vaikutusvaltaa. Infinitiiviksi sopiikin – toisin kuin deonttisissa yhteyksissä – myös ei-agentiivinen verbi. Ikola (1949, 1950) on osoittanut suomen *pitää tekemän* -futuurin kirjalliseksi, erityisesti hengellisten tekstien välittämäksi käänöslainaksi ruotsista ja osittain saksastakin. Jo vuoden 1642 suomalaisen raamatunkäännöskomitean

selvänä pyrkimyksenä oli Ikolan tutkimuksen mukaan rajoittaa sen käyttö sellaisiin tapauksiin, joissa subjekti viittaa esim. elottomiin olioihin tai infinitiiviverbi ei-agentiivisiin prosesseihin. Näin deonttiset obliigaatiot ja profetioiden ilmaisema välttämättömyys, jotka molemmat ovat varsinkin Vanhan Testamentin olennaisimpia modaalikäsitteitä, olisi jotenkin saatu pidetyksi erillään toisistaan. Inarinsaamelaisissa käännösteksteissä on toteutunut sama periaate. Profetioiden välittämänä uhkauksina tai lupauksina ovat tulkittavissa esim. Lauri Itkosen (1906) inarinsaameksi kääntämän Sundwallin raamatunhistorian sisältämät melko harvalukuiset *kolgađ*-verbin välittämät futuurit:

- (33) Eidu seämmää päihist, kost pennuuh njoaludii Naabot vorra, *kalgeh* ton njoaludid tuu'uv vorra. (Sundwall 1906: 64)
'Siinä paikassa, jossa koirat nuoleskelivät Naabotin verta, tulevat koirat sinunkin vertasi nuoleskelemaan' (I Kun. 21: 19 suomalaisessa nykyraamatussa)

Tulevan tapahtuman toteuttaa jokin ylempi voima, jonka olemassaoloa, tahtoa ja tämän tahdon seurauksia *kolgađ*-verbin lausuminen käsitteistää. Tältä kannalta *kolgađ* implikaatiivisena futuurina ei oikeastaan eroa menneen ajan toteutuneita deonttisia obliigaatioita ilmaisevasta implikaatiivisesta *kolgađ*-verbistä (esimerkistä 28). Erona on vain se, puhutaanko menneestä vai tulevasta väistämättömyydestä. Tuntomerkitömmän, ei-faktuaalisen futuurin ilmauksiin verrattuna *kolgađ*-futuuri taas olisi tehtävältään faktiivinen: sen vaikutusalassa tulevaisuutta koskevat propositiot muuttuvat sisällöltään toiseksi. Verbin kuvaus joko implikaatiivisena (seuraussuhteiden toteutuvuuden takaavana) tai faktiivisena (koko proposition totuuden takaavana) tuntuu aivan turhalta. *Kolgađ* ilmaisee yhtä aikaa deonttista ja episteemistä välttämättömyyttä eli odotuksenmukaisuutta: ainoaa ajateltavissa ja toteutettavissa olevaa mahdollisuutta. Usein sillä on performatiivinen voima. Mitä voimakkaampi ylempi tahto on, sitä varmemmin pelkkä sen eksplikointi johtaa myös tulevaksi ilmoitetun asiantilan toteutumiseen.

6. 3. Puhuja, kuulija ja subjekti

Futuurisen *kolgađ*-verbin yhteydessä esitetyn esimerkin (32) johtolause osoitti sen olevan uhkaus. Mutta oikeastaan vain tieto infinitiivissä ilmaistun tulevan tapahtuman sisällöstä ja arvosta kuulijalle ratkaisee sen, onko käsiteltävä puhujan tarkoittaneen uhata vai luvata. Itse *kolgađ* ei vielä kerro tästä mitään. Sen tehtävänä siis on lähinnä jälleen vain viitata puhujan tahtoon. Samaan tapaan toimii oikeastaan myös deonttinen, lähinnä permission asettamiseen käytetty *oažžud*:

- (34) Tää*l* *oažuh* tun vyelgid mæddal muu tååluust (IK 157)
'Nyt saat lähteä minun talostani'

Yksinomaan kuulijan tahdosta (tai puhujan sitä koskevasta oletuksesta), siis siitä onko poislähtö hänen kannaltaan toivottava vai ikävä vaihtoehto, riippuu tämän lausuman oikea tulkinta. Kontekstista irrallaan voisi päätellä puhujan vain myöntäneen kuulijalle luvan. Tekstiyhteys kuitenkin osoittaa päinvastaista. Lausuman merkitys on sama kuin aiemmin jo mainitun deonttisen esimerkin (8):

- (35) Tun *koolgah* vyelgid mæddal (IK 373)
'Sinun pitää lähteä tiehesi'

Oletuksiin kuulijan aikomuksista ja tahdosta näyttää kytkeytyvän myös *kolgadž*-verbin kiellon tulkinta. Seuraava esimerkki asettaa deonttisen velvoitteen:

- (36) Uksa *kalga* toppađ (IW 361)
'Ovi pitää sulkea'

Vastaava kieltomuoto ilmaisee yleensä kiellonalaisuutta eli luvattomuutta, aivan niin kuin suomen *pitää*-verbinkin kiello useimmiten saattaa merkitä:

- (36') ūusa *ij koolga* toppađ (IW 361)
'ovea ei pidä (= ei saa) sulkea'

Verbin kieltomuoto *ij koolga toppađ* 'ei pidä sulkea' voidaan siis ymmärtää propositionaaliseksi tai sisäiseksi kielloksi ('pitää olla sulkematta'), jonka vaikutusalan ulkopuolelle itse modaaliverbi jää; sen myönteiset ja kielteiset muodot voisi silloin kuvata toistensa kontraarisiksi vastakohtiksi. Useimmiten *kolgadž*-verbin kiello onkin teksteissä suomennettu muodolla 'ei saa'.

Kiello on yleisen käsityksen mukaan myönteistä vaihtoehtoa kontekstisidonnaisempi. Siksi sen tulkinnat voivat vaihdella. Lyons (1977: 774) pitäisiikin direktiivisesti tulkittua edellistä esimerkkiä käskyn kontradiktiona. Hänen mielestään direktiivinen kiello useimmiten edellyttää puhujan jo oletettavan, että kuulija on ollut aikeissa avata oven. Maggan mukaan (1982: 36) taas pohjoissaamen *galgat*-verbin kiello voitaisiin tulkita myös ulkoiseksi. Hän on kuvannut sitä näin:

- (37) *it galgga* báhcit
= 'i leat nu ahte don galgga báhcit'
('ei ole niin, että sinun pitää jäädä')

Tällainen tulkinta osoittaa selvästi puhujan kiistävän jonkin aiemman proposition. Sen sijaan, että tämän esimerkin avulla asetettaisiin kuulija jonkin kiellon alaiseksi, tässä selvästikin vapautetaan hänet deonttisesta määräyk-

sestä: 'sinun ei tarvitse jäädä'. Tämänkin tulkinta on siis riippuvainen niistä odotuksista ja ennako-oletuksista, joita puhujalla ja kuulijalla on toistensa aikomuksista.

Magga on (mt. 36) käyttänyt edellä (esimerkissä 37) antamaansa kiellon tulkintaa selittämään pohjoissaamen *oažžut*-verbin välttämättömyyden merkitystä, jota inarinsaamassa vastaa esimerkin 34 tulkinta. Hänen ehdotuksensa perustuu deonttisuuden loogisiin vastaavuussuhteisiin. Sen ydinkohta on kuitenkin *galgat*-verbin sisäisen ja ulkoisen kiellon ('ei saa': 'ei tarvitse'-tulkintojen) samastaminen, joka — kuten Magga huomauttaa — ei loogisesti olisi mahdollista. Selitys muistuttaa asteikollisten modaali-ilmausten logiikkaa pohtineen Hornin (1972) ajatusta mahdollisuuden (*Pekka voi mennä*) ja ei-välttämättömyyden (*Pekan ei tarvitse mennä*) suhteesta: edellinenhän oikeastaan useimmiten implikoi jälkimmäistä. Tämän suhteen loogisuus kariuttaisi kuitenkin itse asiassa kaikki loogiset vastaavuussuhteet. Hornin mukaan kyse olikin konversationaalisesta implikaatiosta.

Myöhemmin (1984) Horn on — ehkä juuri tämän ajatuksen ajamana — pohtinut konventionaalistuneiden, esim. loogisten tai semanttisten implikaatioiden suhdetta konversationaaliin tai pragmaattisiin implikaatioihin. Tällä kertaa hän on lähtenyt liikkeelle toisesta päästä. Horn yrittää palauttaa Gricen maksimit keskustelun periaatteista kahteen: »puhujan» ja »kuulijan» periaatteisiin.

Hornin mukaan asteikollisten modaali-ilmausten yhteydessä ilmenevä tulkintasuunnan vaihtoehtoisuus joko mahdollisesta välttämättömään tai päinvastoin voidaan siis selittää keskustelun periaatteiden valossa. Joskus sellaiset implikaatiot, jotka periaatteessa ovat vielä kiistettävissä, voivat muuttua kiistämättömiksi ja lopulta konventionaalistua jopa osaksi sanan kirjaimellista merkitystä. Osittain jo konventionaalistunut implikaatio deonttisissa seuraussuhteissa olisi siis *kolgađ*-verbillä esimerkissä 28 ja *oažžud*-verbillä esimerkissä 34.

Hornin mukaan implikaatiivisen tulkinnan taustalla on kielenkäytössä toimiva vähimmän vaivan pyrkimys, joka on olennainen juuri puhujalle. Puhujan kannalta relevanttien asioiden informatiivisen välittämisen periaate muuttaa tietyt implikaatiot automaattisiksi. Kun sanotaan modaalisen asteikon alaraja (esim. lupa toimia), implikoidaan pragmaattisesti samalla sen ylempää astetta (käskyä tai pakkoa). Asteikolla alempana oleva, lievempi modaalinen tulkinta, niin kuin esimerkissä 37, sen sijaan ilmaisisi vastakkaisista, kuulijan periaatetta. Tulkinnanvaraa siis on nimenomaan toiseen suuntaan asteikolla. Esim. lupa toimia (saat istua) antaa ymmärtää enemmänkin: myös vapautta olla toimimatta (mutta sinun ei tarvitse).

Hornin kuvaus tuntuu tavallaan vastaavan *kolgađ*-verbin mahdollisuuden

ja välttämättömyyden implisiittisiä merkityksiä ja niiden interaktionaalista tulkintaa. Puhuja noudattaa »kuulijan prinssiippiä» silloin, kun hän kysyessään, epäillessään tai kieltäessään ottaa lukuun puhuteltavan tai subjektin intentiot. Mutta samaa prinssiippiä hän noudattaa myös viitatessaan omiin aiempiin odotuksiinsa. *Kolgađ* toimii kuin huutomerkki tai kysymysmerkki kirjoitetussa tekstissä. Se kiinnittää huomion siihen, että nyt on kyseessä nimenomaan puhujan ja kuulijan välinen keskustelu. Se ilmaisee tunto-merkkisesti sen, että puheenaihe liittyy yhtä aikaa menneeseen ja tulevaan. Mutta lopullisen merkityssisältönsä se saa vasta puhetilanteesta: puhujan ja kuulijan – tai puhujan ja hänen puheyhteisönsä suhteesta.

7. Epilogi

Mikä sitten on *kolgađ*-verbin leksikaalinen merkitys? Onko sitä olemassa-kaan? Modaaliverbinä se näyttää merkitsevän lähes mitä tahansa, juuri niin kuin Erkki Itkosen mukaan (mt. 371) esim. emotionaaliset, psyykkisesti motivoituneet, asteikolliset ilmaukset yleensäkin toimivat.

Kolgađ toimii kuitenkin myös itsenäisenä verbinä. Siinä se muistuttaa etäsukukielisiä, esim. marilaisia vastineitaan. Se muodostaa normaalien itsenäisten verbien tapaan myös infiniittisiä muotoja:

(38) *tot lii kolgamin* (2. ger.) tohon (IW 362)
'se on yrittämässä (kaikin voimin, huonolla kelillä tms.) sinne'

(39) *jiem mun lah tooz kolgamin kálgun* (IW 362)
'en minä aio sille vaimoksi'

Kuten näkyy, verbi merkitsee lähinnä tulevaisuuteen suuntautuvaa tietoista pyrkimystä tai aietta, jota 2. gerundimuoto vielä korostaa. *Kolgađ* muodostaa myös partisiipin preesensmuotoja. Tämän rakenteen avulla *kolgađ*-verbi kykenee ilmaisemaan sellaista tulevaisuuden asiantilaa, jonka tapahtumisen ehdot on asetettu jo ennen puhehetkeä. Rakenne yhdistää deonttiset merkitykset (41) ja subjektin intention merkityksen (42); esimerkissä 40 nuo käsitteet ovat aivan erottamattomissa.

(40) *tuot ergi lii munjin kalgee* (IW 362)
'tuo härkä on minulle tuleva'

(41) *tiimäž Ūlän kalgee ergi* (IW 362)
'viime vuonna Uulalle luvattu härkä'

(42) *rippaškooulan kalgeeh* (IW 362)
'rippikouluun aikovat'

Kolgađ-verbin subjekti yhdistää tässä rakenteessa myös oikeastaan kaksi semanttista roolia: aktiivisesti toimivan agenttiivin ja deonttisen sopimuksen

kohteen. Mukana on myös tulosijainen argumentti. Tämä semanttinen samastuminen tuo mieleen ergatiivisten rakenteiden tavan ilmaista samalla muodolla sekä (transitiiviverbin) objektia että (intransitiiviverbin) subjektia.⁹

deLanceyn (1981) käsityksen mukaan luonnollinen kieli pyrki konstituenttien järjestyksellä ikonisesti toistamaan tapahtumien luonnollista, lähtökohdasta päätepisteeseen temporaalisesti kulkevaa järjestystä. Samalla eri kielet hänen mukaansa osoittavat kuitenkin myös sitä näkökulmaa, josta tapahtumat on kuvattu. deLanceyn mielestä juuri näiden pyrkimysten yhteensopivuus toteutuu kielessä akkusatiivisina systeeminä, joissa subjekti on nominatiivissa ja verbi taipuu sen persoonan mukaan. Kun nämä kaksi pyrkimystä taas ovat jotenkin ristiriitaiset — kun esim. on lähdettykin katsomaan asiantilaa sen päätepisteestä käsin —, syntyy muodollisesti tunto-merkkisiä, ergatiivisia rakenteita. Ergatiiviset systeemit taas toteutuvat maailman eri kielissä yleensä halkeamina akkusatiivisella periaatteella toimivien kielten sisällä; kokonaan ergatiiviperiaatteella toimii vain muutama kieli.

Seuraavat itsenäisen, monipersonaisen *kolgađ*-verbin esimerkit näyttävät esittävän tapahtumat nimenomaan niiden päätepisteen näkökulmasta. Näkökulma on 'tahtojan' tai 'tarvitsijan', verbin tulosijaisen argumentin. 'Tarvittava' on verbin subjektina:

(43) *munjin* (ill.) *koolgaččij* tubbääk (IW 362)
'minulle pitäisi tupakkaa'

(44) *tää lii tunjin keäyväž ko tunjin keäyväž koolgaj* (IK 329)
'siinä on sinulle naaraspeura, kun kerran sinulle naaraspeura piti'

Subjektin tarkoitteen (*tubbääk, keäyväž*) siirtyminen illatiivissa olevan, topikaalisen argumentin edustajan (*munjin, tunjin*) haltuun on selvästikin esitetty jälkimmäisen näkökulmasta. Näkökulma on näin ollen itse asiassa faktisen tai odotetun tapahtuman päätepisteessä: siinä paikassa (henkilössä), johon (jolle) subjektitarkoite siirtyy: tarvitsijassa.

Samanlainen perspektiivi oikeastaan on seuraavassakin esimerkissä. Katkelma on litteroitu nauhoitteestani vuodelta 1974. (SKNA 11719: 1. Siinä Elli Kuuva Inarin Ahvenjärveltä ensin lainaa Sulkusjärven Matin sanoja ja sitten kommentoi niitä; käännös nellimlänisen Elsa Vallen.)

⁹ Terho Itkonen (1974, 1975) on esittänyt suomen nesessiiviverbien muodostamien rakenteiden taustaksi ergatiivisuutta. Omassa, vielä tekeillä olevassa lisensiaatintyössäni tarkastelen suomen murteiden nesessiivirakenteiden morfosyntaksia mm. tältä kannalta.

(45) »Keessivkas *moos kalgeh jääyvuh?* Ko koldemin eälä, te vuoššad koddä, nieyris šoonja taha, te koškee pasa lasseen.» — Moos lasseen *läž kolgam?* Jääyvuh eä taarbas...

'Kesällä mihin tarvitsee (mon. 3.) jauhoja (mon. nom.) ? Kun nuottaamaan menee, niin keittää saapi, kun pahan ilman tekee, niin kiuvan kalan paistaa lisäksi. — Mihin olisi (yks. 3., pot.) lisäksi pitänyt? Jauhoja ei (mon. 3.) tarvitse...'

Esimerkissä ovat läsnä oikeastaan sekä monipersoonainen *kolgađ* (*moos kalgeh jääyvuh*) että myös yksipersoonaiseksi käsitettävä rakenne (*Moos lasseen läž kolgam?*). Olisi ehkä ajateltavissa, että tapahtumien esittäminen päätepiteen näkökulmasta olisi toisaalta verbin välttämättömyyden ja tarpeen — deonttisen tahdon — merkityksen, toisaalta yksipersoonaisen kehityksen itu. Modaaliverbinä käytetty *kolgađ* ei inarinsaamessa muodosta yksipersoonaisia rakenteita, niinkuin koltansaamessa. Korhosen (1962) poimimista koltankielisistä esimerkeistä on kuitenkin pääteltävissä, että vastaava verbi nimenomaan yksipersoonaisena kantaa mukanaan välttämättömyyden merkitystä. Monipersoonaisena se saattaa merkitä myös subjektinsa aikomusta tai tahtoa.

Vain fennougristi pystyisi kokeilemaan tätä ajatusta *kolgađ*-verbin suomalais-ugrilaiseen taustaan. Tämän artikkelin aiheen kannalta se toi esiin sen seikan, että puhetilanteen näkökulmat määräävät jo itsenäisen verbin leksikkomerkitysten tulkintaa.

LÄHTEET

- BOLINGER, DWIGHT 1977: *Meaning and form*. London.
- BORG, E. W. 1859: *Anar sämi kiela Aapis Kirje ja doktor Martti Lutherus Ucca Katkismus*. Oulu.
- CARLSON, LAURI 1983: *Dialogue games: an approach to discourse analysis*. Dordrecht.
- DELANCEY, SCOTT 1981: *An interpretation of split ergativity and related patterns*. — *Language* 57/3.
- GIVÓN, TALMY 1973: *The time-axis phenomenon*. — *Language* 49.
- HAKANEN, AIMO 1973: *Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä*. SKST 311. Hki.
- HAKULINEN, LAURI 1966: *Polysemiasta*. — *Sananjalka* 8.
- HAKULINEN, AULI — KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Jyväskylä.
- HINTIKKA, JAAKKO 1977: *Havainnon logiikasta*. — Tauno Nyberg (toim.): *Ajatus ja analyysi*, s. 282–308. Hki.
- 1982: *Kieli ja mieli. Katsauksia kielifilosofiaan ja merkityksen teoriaan*. Hki.
- HORN, LAURENCE 1972: *On the semantic properties of logical operators in English*. *Julkaisematon väitöskirja*. University of California at Los Angeles.
- 1984: *Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-*

- based implicature. — Schiffrin, Deborah (toim.): Meaning, form and use in context: linguistic applications. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1984.
- HÄMÄLÄINEN, SIMO 1982: Mikrotason sosiolingvistiikka — keskustelun kielioppia. — Suojanen, M. K. — Suojanen P. (toim.): Sosiolingvistiikan näkymiä. Hki.
- IK (1918) = Inarinlappalaista kansantietoutta. Koonneet ja julkaisseet A. V. Koskimies ja T. Itkonen. SUST 40. Hki.
- 1978: Inarinlappalaista kansantietoutta. Koonneet ja julkaisseet A. V. Koskimies ja T. I. Itkonen. 2., uudistettu painos. Toim. Lea Laitinen. Hki.
- IKOLA, OSMO 1949, 1950: Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I—II. Turun yliopiston julkaisuja B 32, 34.
- 1960: Das Referat in der finnischen Sprache: syntaktisch-stilistische Untersuchungen. STST B 121. Hki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Hki.
- 1986: Inarilappisches Wörterbuch I: A—K. Lexica Societatis Fenno-ugricae 20: 1. Hki.
- 1987: Inarilappisches Wörterbuch II: L—P. Lexica Societatis Fenno-ugricae 20: 2. Hki.
- ITKONEN, TERHO 1974, 1975: Ergatiivisuutta suomessa. Vir. 78 s. 379—398, 79 s. 31—65.
- JAKOBSON, ROMAN 1971 (alk. 1957): Shifters, verbal categories and the Russian verb. — Jakobson, R.: Selected writings II. The Hague — Paris.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1987: »Miten Alma-täti voi?» Deonttisen ja dynaamisen modaalisuuden viitekehys. — Vir. 91 s. 138—163.
- KANNISTO, ARTTURI 1902: Lauseopillisia havaintoja Etelä-Hämeen kielimurteesta. — Suomi III: 20. Hki.
- KARTTUNEN, LAURI 1970: Implicative verbs. — Language 47.
- KITTI, ANNI 1979: Oovt sämmilii mättäättijee eellim kuättä. Aanaar servikodde.
- KORHONEN, MIKKO 1962: Zum syntaktischen Gebrauch des lappischen Verbs *gâl' gât* 'sollen', 'müssen'. — SUST 125. Hki.
- KUIRI, KAIJA 1984: Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. SKST 405. Hki.
- LATVALA, S. 1895: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi III: 12. Hki.
- LEECH, GEOFFREY N. 1971: Meaning and the English verb. Singapore.
- LEHTINEN, TAPANI 1983: Suomen konditionaalnin morfologisesta ja semanttisesta motivaatiosta. — Vir. 87 s. 484—507.
- LUTHERUS, MARTIN 1893: Katkismus. Suoma Evangeliumlaš-Lutheralii Kirho Katkismus. Anarsämikielan jurgalij Lauri Itkonen. Helsinki 1902.
- LYONS, JOHN 1977: Semantics 2. London.
- MAGGA, OLE HENRIK 1982: Modalverb och infinitiv innen verbalet. — Diedut 1. Sámi instituhtta. Guovdageaidnu.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. Porvoo.
- QVIGSTAD, J. 1927: Lappiske eventyr och sagn, bind I. Oslo.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi II: 16. Hki.
- SIRO, PAAVO 1964: Suomen kielen lauseoppi. Hki.
- SPERBER, DAN — WILSON, DEIDRE 1986: Relevance: communication and cognition. Cambridge.
- SUNDWALL, F. W. 1906: Räämmät Historja. Anarsämikielan jurgalij Lauri Itkonen. Helsinki.
- TÖRNUDD-JALOVAARA, ELISABET 1984: Det multifunktionella *skall*. — Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet B: 6. Uleåborg.

- 1987: Uppsater om *skall* och *skulle*. — Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet B: 10. Uleåborg.
- VILPPULA, MATTI 1986, 1987: Sanan käänteismerkityksistä. — Vir. 90 s. 395–412, 91 s. 34–51.
- WIHK, KALEVI 1976: Suomen tempusten syvä- ja etärakenteista. — Vir. 80 s. 135–162.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.
- ZIPP, G. K. 1949: Human behavior and the principle of least effort. Cambridge.

Modal verb in a double bind

LEA LAITINEN

The article discusses the semantics, pragmatic implications and discourse functions of the modal verb *kolgad* in Inari Saami. The primary meaning of this verb in all Saami languages is 'shall' and 'must', and its etymological relations in other Finno-Ugrian languages also have the basic meaning of necessity. The verb agrees with the nominative subject in all Saami languages, although its Finno-Ugrian relations and some occurrences in Eastern Saami languages would suggest that it has a morpho-syntactic background of an impersonal verb with a locative (illative) as the agentive argument. This kind of infinitival structure is often connected with the meaning of necessity in Finnish and other Finno-Ugrian languages.

Kolgad is semantically a non-implicative verb, expressing either deontic obligation or intentions of the referent of the subject; the meaning of obligation can sometimes be interpreted even implicatively, e.g. to indicate physical or magical necessities. But the verb also expresses deontic permission in some contexts, and it functions nonfactively as a kind of morpheme of uncertainty, indicating epistemic or evidential meanings, such as potentiality, futurity and hearsay, or expressing the speaker's evaluative attitudes. In addition to necessity, *kolgad* can thus denote some kind of possibility. The article examines the conditions under which these opposite meanings, as

two extremes of modal scales, come to be included within the semantic content of a single lexeme.

The nonfactive functions of the verb *kolgad* have nowadays almost completely disappeared in Inari Saami. Since they are also rare in the semantics of the corresponding modal verb *pitää* in modern Finnish, but quite common in Northern Saami, an influence of the Norwegian modal verb *skal, skulle* could be suggested. But the same nonfactive functions can in fact be found in the use of the neccessive verb *pitää* in the Western dialects of Finnish, just like in the use of e.g. German *sollen* and English *shall, should*: deontic obligation and epistemic possibility are often combined in the same lexical or grammatical markers in different languages.

According to Erkki Itkonen (1966) scalar expressions can carry even opposite alternative meanings: they are almost completely context-bound. Horn (1984) has recently proposed a neo-gricean theory of speaker- and hearer-based conversational principles to explain the choice between weaker and stronger pragmatic implications of scalar expressions. The nonfactive functions of *kolgad* mostly occur in questions and in reports of earlier speech or mental acts. The verb also functions as a marker of irony, which according to Sperber and Wilson (1986) can be seen as an echo-effect: the verb marks the propositional

content of the utterance as being contrary to an earlier expectation. Nonfactive *kolgād* can always be translated as a Finnish conditional, the original semantic motivation of which has been to express a perspective from the past to the future (Lehtinen 1983).

The article argues that nonfactive *kolgād* is always anaphorically bound in discourse. The verb links the speech situation to some previous speech act or mental act: expectations, suppositions or thoughts that have already been actualized in the preceding context. Even when referring to the future, an utterance containing this nonfactive verb is thus at the same time a reaction to the past. Its meanings of 'possibility' vary from unexpectedness or irony to nonfactive doubt or surprise, or to the more factive evidential meaning, according to the extent to which the expectations and values are shared by the speech act participants or by the speaker and the other members of the speech community. On the other hand, the implicative and non-implicative meanings of 'necessity' are determined in accordance with the power relations between speaker and hearer, or the

conventionalized behaviour norms of the speech community.

Kolgād also functions as an independent lexical verb with no infinitive, indicating the intentions of the subject directed towards the future. The author suggests that the morphosemantics of the verb *kolgād* could be analysed in terms of deLancey's (1981) idea of viewpoint and split ergativity. According to deLancey, nominative case and verb agreement are indicators of the viewpoint category, whereas the order of NP constituents in a sentence encodes the natural attention flow of the event. The most natural starting point and viewpoint assignments coincide in the 'accusative' structure, e.g. in the sentence *Eergih kalgeh toos/sunjin* ('The reindeer oxen are coming there / promised to him'). The split ergative patterns reflect conflicts between the two. In the sentence *Sunjin/toos kalga eergih* ('He must [= wants to] have the reindeer oxen / There are [is] needed reindeer oxen') the terminal viewpoint, marked by the order of the constituents, could account both for the meaning of necessity and the impersonal usage of the verb *kolgād*.